

Kako razumeti študentska gibanja?¹

Darko Štrajn

Maja in junija l. 2018 smo zabeležili petdeseto obletnico dogodkov leta 1968, o katerih je vsak sodobni medijski uporabnik vsaj nekaj malega že slišal, čeprav bi težko rekli, da vsakdo tudi zares ve, kaj se je takrat dogajalo – kot navsezadnje vsakdo enako ve in hkrati ne ve za veliko drugih zgodovinskih dogajanj. Toda o letu 1968 je ta nevednost drugačna kot v drugih primerih. Régis Debray je ob deseti obletnici pariškega leta 1968 v kritičnem eseju izrekel ugotovitev, ki bi jo lahko ponavljali ob vsaki okrogli obletnici prelomnega leta ne samo v Franciji, ampak tudi povsod drugje, kjer je v tem v več pogledih prelomnem letu druge polovice 20. stoletja kulminiralo presenetljivo študentsko gibanje: »Uradne proslave, ki jih je omogočila deseta obletnica maja 68 – televizije, radiji, magazini, časopisi, revije, filmi itn. – so v gorečnosti in čustvih zbrale vse, ki imajo v tej deželi ime, avtoriteto, odlikovanje. Od levice do desnice so včerajšnji sovražniki jutrišnji prijatelji« (Debray, 1978, str. 9). Ta navedek ilustrira, da se ob proslavljanju ali kakršnemkoli »romantičnem« spominjanju na obletnico študentske revolucije vedno najde kak »Debray«, kak disonanten glas, kritična prikazen, najpogosteje sam nekdanji akter v gibanjih, ki opozori na dejstvo, da so študentska gibanja

1 Pričujoči prispevek je razširjen, posodobljen in precej predelan članek, ki je najprej izšel v prilogi časopisa *Zgodovina v šoli* ob 40-letnici študentskih gibanj na Slovenskem (*Zgodovina v šoli*, letnik XVII, št. 3–4, 2008).

pravzaprav vzniknila iz razcepov, konfliktov in dilem svojega časa ter da niso bila zgolj zabava vznesene mladosti. To pomeni, da teh gibanj ni mogoče preprosto, kajpak s tem, da jim »oprostimo nekaj mladostnih pretiravanj«, postaviti v zgodovino, skonstruirano v pogledu nazaj z razgledišča rezultata zgodovine, s katerim smo ali moramo biti zadovoljni ali nezadovoljni. Če mislimo na kaj več kot na popularne evokacije l. 1968 z vso domnevno nostalgijo po hipijih, gibanju *flower power*, seksualni revoluciji, rock godbi in po uvoženih vzhodnjaških dobrinah (od marihuane do nirvane), je mogoče reči, da se je v šestdesetih in sedemdesetih letih nedvomno odvijalo presenetljivo in prelomno družbeno gibanje, ki je označilo novejšo zgodovino. Kako prelomno je to gibanje zares bilo, kako bi ga najustrezneje opredelili, kako bi ga prav razumeli ..., pa je postalo nekoliko bolj jasno 50 let po vrhuncu dogajanj l. 68. Gotovo so k temu pripomogli očitni regresivni procesi na različnih področjih družbenih dogajanj še zlasti v drugi dekadi 21. stoletja, zaradi katerih se v vzratnem pogledu razkrivajo razsežnosti poglavitnih dosežkov teh gibanj. Ni dvoma tudi, da se neokonservativni in vse bolj izrazito tudi ekstremno desničarski akterji, tako na akademski sceni kot na političnem prizorišču, po petdesetih letih izrecno ali manj izrecno izrekajo prav proti liberalizacijam in emancipacijam, ki so se sprožile v kontekstu študentskih, mladinskih in drugih državljanskih družbenih gibanj tistega časa.

Politično gibanje v množični kulturi

Vprašanje o prvih in zadnjih vzrokih za študentska (pa naj še dodam: in širše mladinska ter nato alternativna) gibanja ostaja tudi dandanes odprto; zaradi pretečenega časa in dogajanj v njem se to vprašanje postavlja nekoliko drugače, kot se je neposredno ob dogajanjih. Element samoizpraševanja o smislu ter razsežnostih političnega aktivizma in družbenih eksperimentov je bil zelo navzoč že v samih gibanjih, o čemer se je mogoče poučiti iz arhivov izredno obsežne literature, ki jo sestavljajo študentski časopisi, publikacije radikalnih gibanj, zunajparlamentarnih strank, alternativnih družbeno-civilnih gibanj, umetniških skupin in drugih podobnih arhivskih evidenc. Zdaj se zdi, da smo zmožni dati precej opisne odgovore in razlage, ki pa vseeno nikoli ne morejo zajeti vseh razsežnosti in zapletenih razmerij tistega časa. Po petdesetih letih lahko z večjo gotovostjo ugotovimo, kaj je bil bistven in multiplikativni učinek pluralnega in

večdimenzionalnega dogajanja tistega časa. V različnih družboslovnih teorijah je ta čas kar precej enoglasno označen kot vrhunec industrijske družbe in modernizma ter hkrati kot začetek postindustrijske družbe in postmoderne obdobja. Opisno torej lahko ugotovimo, da je najširši okvir gibanj mogoče opredeliti v kulturno-političnih terminih, h katerim je treba primisliti še gospodarska in socialna dejstva. Vsekakor pa ne smemo pozabiti niti na okoliščine vse bolj množičnega visokošolskega izobraževanja.²

Predhodne kritične filozofske, sociološke in porajajoče se interdisciplinarne opredelitve realnosti takratnega sveta, kakršen je nastal po drugi svetovni vojni, so že nakazale prihajajoči upor. Zapisane so bile predvsem v besedilih vrste eksistencialističnih filozofov in v besedilih kritične teorije, znane tudi kot teorija Frankfurtske šole, ki je bila, med drugim, ob Sartrovih idejah ena od teoretskih podlag za »situacionistično internacionalo«. Programska besedila tega ne prav širokega, a ugotovljivo vplivnega kulturno-političnega gibanja so opredeljevala in hkrati obračunavala s takoimenovano družbo spektakla: »Spektakel sovпада s trenutkom, ko blago doseže totalno kolonizacijo družbenega življenja. Ne samo da zveza z blagom postane vidna, vse kar vidimo, je blago: svet, ki ga gledamo, je svet blaga« (Debord, 1999 [1967], str. 43–44). Četudi je potrošniška družba postala prevladujoči model v vseh razvitih in bolj ali manj vse bolj urbaniziranih deželah, to kritično reakcijo ob njenem začetnem razcvetu v množičnih družbenih gibanjih lahko štejemo za nenehni izvir dvoma o utemeljenosti razmerij v stvarnosti take družbe,³ kakršno sta Deleuze in Guattari opredelila za »želeči stroj« (Deleuze, Guattari, [1972] 2017).

Že pred protestnim vrhuncem na pomlad 1968 se je v družbenih gibanjih, ki so vključevala kritiko in zavračanje moralnih ter kulturnih kodov »vladajoče ideologije« oblikovala vrsta teženj po vsakovrstnih »osvoboditvah«. Tako kot pri

2 Strnjen prikaz pomembnih študentskih gibanj po svetu sem napisal l. 1973 v posebnem poglavju svoje diplomske naloge na Filozofski fakulteti. Poglavje iz te naloge je bilo objavljeno 24 let pozneje v reviji Dialogi (Štrajn, 1997).

3 Verjetno še nikoli poprej v zgodovini niso intelektualni proizvodi proniknili tako široko med množično občinstvo kot v tistem času; vsekakor so temu botrovali vse bolj množično izobraževanje, skokovit razvoj medijev in podaljševanje »prostega časa«. Šestdeseta leta bi torej lahko šteli za čas, v katerem se je že izoblikoval tip družbe, ki ga je vrsta vodilnih sociologov (Bourdieu, Giddens, Beck) nekoliko pozneje poimenovala refleksivna družba. Danes sicer vrsta analitikov (Giroux, Spring, Liessmann, Laval, Martucelli, Žižek, Močnik) opozarja na sodobne retrogradne procese v množični kulturi, ki ob zasičenosti medijskega prostora in ob »tehnokratskih« pritiskih na izobraževalne sisteme pravzaprav proizvajajo antiintelektualne učinke, depolitizacijo in nivelizacijo.

mnogih tovrstnih gibanjih v preteklosti (npr. ob koncu 19. stoletja ali v »norih« dvajsetih letih prejšnjega stoletja), se je v šestdesetih letih kazala nagnjenost k »preizkušanju alternativnih svobodnih oblik življenja« (Bock, 1976, str. 257). To velja za širša mladinska družbena gibanja v razvitih državah na obeh straneh takratne železne zavese. Lahko bi rekli, da so študentska gibanja s svojo politično prebojnostjo naredila te moralne, socialne, kulturne in sprva manj opazno na prvi pogled tudi ekonomske tektonske premike za bolj vidne. Če se v tem okviru ne ukvarjamo z vsemi mnogimi konkretnimi okoliščinami, kot so bile medijsko navzoča môra vietnamske vojne, obujanje spomina na politična gibanja preteklosti (utopizem, anarhizem, trockizem itn.) in nastajanje alternativnih gibanj (ekološka gibanja, feminizem, nove pedagoške zamisli, antipsihiatrija itn.), lahko rečemo, da so študentska gibanja šestdesetih in sedemdesetih let pustila trajen pečat prejšnjemu stoletju. Seveda so marsikatero zahtevo in poante gibanj izgubile aktualnost, večina pa jih je danes hote ali nehote pozabljenih, potlačenih ali – zaradi ohranjene »subverzivnosti« – marginaliziranih in namerno preinterpretiranih. Tako je denimo v splošno sprejemljivi medijsko proizvedeni romantizirani inačici skoraj povsem zabrisano dejstvo, da so študentska gibanja tistega časa poganjale prav nič prikrito levičarske ideje, ki jih združuje pojem *nove levice*. Pri tem naj brez obširnih razlag zatrdim, da je prav nova levica razvila pomembno kritiko sovjetskega tipa socializma in s tem oblikovala ključne koncepte, ki so učinkovali v političnih praksah dvajset let pozneje. Veliko bolj razpršen in dolgoročen pa je bil vpliv študentskih in mladinskih gibanj na širok spekter vsakdanjega življenja, na diferenciranje življenjskih slogov, na razmerja med družbenimi skupinami in ne nazadnje na vso množično kulturo. V tem pogledu so gibanja prispevala simbolne impulze za oblikovanje novih vzorcev za generiranje družbenih vlog posameznikov in za pluralizacijo življenjskih slogov v nastajajoči postmoderni družbi, temelječi na hitrem tehnološkem razvoju. To nastajajočo novo formo družbe so že takrat začeli imenovati za medijsko ali informacijsko.

Ob vsem tem je treba poudariti, da je šlo za *revolucijo*. Definicija, ki je veljala od prve meščanske revolucije naprej, je kot konstitutivno določilo vsebovala upor. Ni dvoma, da v tem pogledu revolucija 1968 ustreza definiciji. Drugače pa je treba poudariti, da ni šlo za nikakršno ponovitev nobene prejšnje revolucije, ampak za invencijo in s tem za redefinicijo samega pojma revolucije. Predvsem

je ta revolucija pomenila prekinitev zgodovinskega kontinuuma revolucij s komponento oboroženih bojev. Herbert Marcuse je ta upor postavil v povsem nove okvire rekoč, da ne gre več za vprašanje, »kako lahko individuum zadovolji svoje lastne potrebe, ne da bi prizadel druge«. V nadaljevanju je Marcuse zapisal, da gre za to, »kako [individuum] lahko zadovolji svoje potrebe, ne da bi prizadel samega sebe in ne da bi reproduciral prek svojih aspiracij in zadovoljstev odvisnost od aparata izkoriščanja, ki v zadovoljevanju njegovih potreb perpetuira njegovo služabništvo?« (2000, str. 4). V knjigi *Esej o osvoboditvi*, ki je prvič izšla l. 1969, je Marcuse namreč signaliziral, da je šlo za revolucijo, ki je v svoji pluralnosti in večdimenzionalnosti, predvsem pa glede na njeno oporo v marginalnih skupinah družbe, demonstrirala možnost političnega angažmaja brez podreditve individuuma abstraktnim idejam in transcendentnim ciljem. Z drugimi besedami je šlo za popolnoma novo »definicijo« revolucije, v kateri tisti, ki so bili v njej angažirani, niso bili pripravljeni umreti za ideje, ampak so raje ideje živeli. Koncept *nove senzibilnosti*, ki ga Marcuse postavlja v območje estetike, utemeljuje »univerzum, v katerem igrivost, umirjenost in lepota postanejo forme eksistence in s tem Forma same družbe« (Ibid., str. 25). Spremembe na ravni vsakdanjega življenja, življenjskih slogov in uveljavljanja individualnih pravic so ostale relativno trajne pridobitve te revolucije, a jih takrat celo sami njeni akterji niso razglašali za velik dosežek. Šele po petdesetih letih od prelomnih dogajanj, ko mašinerija slej ko prej razredne dominacije deluje naprej in proizvaja nove nevarnosti, pa postaja jasno, da je bila nekoč preizkušena formula spreminjanja družbe v njenih »molekularnih« sestavinah. Upor, ki je bil vse prej kot apolitičen, je bil sredstvo individualne emancipacije v spremenjeni družbi. Toda to ni zadoščalo za to, da bi dejansko nastal »sistem svobode«, ki so ga deklarirali mnogi revolucionarni diskurzi tistega časa. V obdobju, ki je sledilo bolj ali manj očitnemu koncu gibanj, so potekale številne polemike v akademski sferi in v krogih aktivistov o tem, kako napačno je bilo odklanjanje bolj izrecnega osvajanja politične oblasti.

Levičarji pod socializmom

Ne oziraje se na to, kako danes kdo razume dogajanja v tistem času v Sloveniji in tudi v tedanji Socialistični federativni republiki Jugoslaviji, lahko zanesljivo

trdimo, da so študentska gibanja bila eno od tistih svetovnih dogajanj, v katerih je bila Slovenija vidno udeležena pretežno na isti ravni kot takratne bolj in tudi manj gospodarsko razvite dežele. Slovensko študentsko gibanje je v primerjavi z drugimi gotovo imelo nekaj značilnosti in posebnosti. Toda od tu naprej se med samimi nekdanjimi akterji teh gibanj, med zgodovinarji in ne nazadnje med družboslovci in politiki, ni prav lahko zediniti glede določitve pomenov in učinkov študentskih gibanj. Tak poskus bi vsekakor izredno otežila tudi mnogodimenzionalnost in heterogenost gibanja, ki ju hitro uzremo takoj, ko se spustimo v proučevanje dogodkov in dejstev, ki so bila z njimi povezana. Naj še poudarim, da je bilo naše študentsko gibanje eno od bolj intenzivnih in vztrajnih med študentskimi gibanji v takratnih socialističnih deželah, a ni bilo deležno tako brutalnih oblastniških obračunov kot na primer gibanji na Poljskem in Češkoslovaškem, ki pa sta bili tudi bolj prepleteni z delavskimi ter širšimi državljskimi nemiri. Jugoslovansko oblastno obračunavanje z upornimi študenti se je omejilo na nekaj policijskih akcij, političnih procesov ter zapornih kazni in pogojnih obsodb po takratni kazenski zakonodaji, ki je opredeljevala različna dejanja proti »ustavnemu redu« ali pa dejanja, ki so pomenila »sovražno propagando« ter »vznemirjanje javnosti«. ⁴

Pri vsem tem je, kar velja za vse evropske socialistične dežele, zanimivo in za manj poučene presenetljivo dejstvo to, da so bila tudi »tostran« železne zavese študentska gibanja, po medijskih virih in zapisih vodilnih predstavnikov gibanj sodeč, politično opredeljena podobno kot študentska gibanja na Zahodu – namreč *politično levičarsko*. Verjetno je to najpomembnejši razlog med vsemi drugimi razlogi, zaradi katerih je študentsko gibanje v Sloveniji v žurnalizmu in politični publicistiki nekoliko »pozabljeno« oziroma zamolčevano ali tudi omalovaževano in podcenjevano. ⁵ Zaradi te kozmopolitske poteze študentskega

4 Seveda pa posamezni aktivisti nismo ušli nadzoru tajnih varnostnih služb. O tej razsežnosti sem objavil nekaj zapisov v reviji Mladina v osemdesetih letih 20. stol., pri čemer – v nasprotju s sedanjo demonizacijo komunizma vseprek – lahko dokazljivo trdim, da je ves ta nadzor postajal dezorientiran in neučinkovit. Takoimenovana UJV (Uprava javne varnosti) je v svojih dosjehih kopičila veliko podatkov, poročil o opazovanjih (tudi s strani prostovoljnih sodelavcev) in pogovorih z »zanimivimi« posamezniki itd., vse bolj pa se je izgubljal cilj tega početja. Te aktivnosti so postale nekakšen policijski *l'art pour l'art*. Hkrati naj opozorim, da se je prav v študentskem gibanju odvil preskok od nekdanjega disidentstva, herojskega, a žal neučinkovitega izzivanja režima z »resnico«, k javnemu delovanju s sklicevanjem na legalne pravice in svoboščine povsem izrecno brez strahu pred tajnim nadzorom. Ta »slog« delovanja je pozneje postal pglavitna poteza gibanj civilne družbe, ki so pripomogla h koncu socialističnega sistema.

5 S to pozabo pa se postopoma vse bolj soočajo mlajše generacije zgodovinarjev.

gibanja namreč ni prav lahko začrtati niza dogajanj in stališč, ki vodijo od dogajanj v šestdesetih in zgodnjih sedemdesetih letih 20. stoletja do nacionalne osamosvojitve Slovenije. Skratka, slovensko študentsko gibanje v znanstveni konstrukciji zgodovine z nacionalno (osamosvojitveno) dominantno nekako ne »funkcionira«, čeprav bi z nekaj več truda nemara kdo le lahko našel v bolj kulturno obarvanem delovanju gibanja tudi nekaj narodno konstitutivnih elementov in poudarkov. Kar lepo število protestnih dogodkov proti oženju pravic slovenskih manjšin v Avstriji in Italiji namreč vendarle priča o tem, da slovensko študentsko gibanje ni bilo imuno na narodno vprašanje. Kako s političnega ali ideološkega stališča pogledano dogajanje v zgodovini pač niso tako enostavno določljiva, kot se zdi v tisti nivelizirajoči (retorični, ideološki) gesti, ki opredeli »napačno preteklost« nasproti »dosežkom sedanjosti«, je potemtakem mogoče pokazati prav na primeru študentskih gibanj. V širšem pogledu se nam soočenje med študentskimi gibanji in takratnimi vladajočimi strukturami lahko pojasni v luči naslednje Giddensove ugotovitve: »Paradokso se je državni socializem, ki je samega sebe videl kot najvažnejšo revolucionarno silo v zgodovini, izkazal za veliko bolj naklonjenega tradiciji, kot se je kapitalizem« (Giddens 1996, str. 51). Za to ugotovitev je veliko argumentov in zgodovinskih evidenc. Zato lahko rečemo, da so bila študentska gibanja v socialističnih državah dejavniki modernizacije, ki se ji je takrat navidezno dobro utrjeni socializem pravzaprav upiral veliko bolj krčevito kot konservativne politične in gospodarske strukture na Zahodu. Da je socializem nekako »konzerviral« družbena in kulturna simbolna veziva skupnosti, lahko presojamo tudi po aktualnem post-socialističnem sindromu nasprotovanja seksualnim pravicam gejev in lezbijk, ki so na Zahodu večinoma že samoumevne. Vsaj v Sloveniji pa je treba iskati začetke liberalnejšega odnosa do teh vprašanj prav v študentskem gibanju. Takratne oblasti v Sloveniji, še zlasti krog političark okoli spoštovane revolucionarke Vide Tomšič, so vsaj na področju seksualnih politik dojele duha časa in tako je Slovenija v sedemdesetih letih tudi glede na velik del Evrope prednjačila z odločitvami o uvajanju pravice do splava na zahtevo in o izenačitvi formalne zakonske zveze s tako imenovano zunajzakonsko skupnostjo.

V naših medijih iz tistega časa je dokumentirano veliko reakcij uradnih ter lojalnih novinarskih reakcij na pojav študentskega gibanja in na stališča, ki so bila zapisana v študentskem tisku, na letakih in transparentih. Te reakcije so

Demonstracije proti obisku Reze Pahlavija. V ospredju je Darko Štrajnc, v ozadju sta Boris Muževič, glavi urednik Radia študent, in Nikola Damjanić. Avtor fotografije neznan. Iz zbirke fotografij Monike Žagar.

nihale od pokroviteljskih paternalističnih ugotovitev o mladostni zagnanosti ter neučakanosti do ostrejših anatem, ki so bile izrečene in zapisane v »trdih« ideoloških terminih, pri čemer se lahko strinjamo z Jašo Zlobcem, da so v Zvezi komunistov v študentskih gibanjih zaznali napoved takrat še nezamisljivega svojega konca: »Partijske strukture so imele popolnoma prav, ko so nam nekaternikom očitale, da smo anarholiberalci, da partija brez demokratičnega centralizma ni več partija, da razkrajamo partijsko monolitnost. Res smo jo razkrajali, oziroma bolje rečeno, bili smo simptom časa, ki je to monolitnost razkril kot preživelo in okostenelo, saj ni ne mogla ne znala več odgovarjati na vprašanja novega časa« (Zlobec, v: Ilich 1986, str. 16).⁶ Gotovo pa te zaostritve na ideološki fronti ne

6 Upošteva leto izida knjige, iz katere je vzeta ta citat, je jasno vidno, da sredi osemdesetih let cenzura že praktično ni več delovala. Hkrati naj pripomnim, da smo tovrstne kritične observacije zapisovali tudi že v zgodnjih sedemdesetih letih (zlasti v študentski Tribuni po l. 1970). Tudi zaradi takih fragmentov, ki pričajo o dovolj odkritem javnem upiranju »sistemu«, je mogoče prepričljivo zavriniti mnoge današnje pisce, ki so slepi za notranjo evolucijo socializma, ki se je z vzponi in padci »mehčal« vse do svojega konca. Franček Bohanec je v Uvodni besedi k tej knjigi s stališča starejše generacije ugotovil, da so »(...) mladostni nemiri nastali v socialistični družbeni ureditvi in imajo specifične lastnosti: vključili so se v družbeni tok kot ustvarjalni člen vizij drugačnega sveta«.

izčrpajo vseh vidikov našega študentskega gibanja, saj se je le-to veliko ukvarjalo z vprašanji lastne organizacije, vsakdanjih socialnih problemov študentov, s problemi univerzitetnega študija, s problematiko narodnih manjšin in gotovo ne nazadnje tudi s širokim spektrom (sub)kulturnih dejavnosti. Vse to lahko razberemo iz konkretnih dogajanj, ki so se z nekaj prekinitvami vrstila v letih od 1968 do 1974 in so delno dokaj dobro dokumentirana v zborniku »skupine avtorjev« (1982). V nadaljevanju tu zgolj strnjeno navajam nekaj ključnih dejstev in pojasnjujem posamezne pojave, ne nazadnje tudi s »subjektivnega« stališča akterja v gibanjih.

Zgodbe Skupnosti študentov

Kot povsod po svetu, kjer so se soočili s študentskimi gibanji, je tudi v Sloveniji – takrat predvsem v Ljubljani, ki je bila edino slovensko univerzitetno središče – v šestdesetih letih pred samimi dogodki 1968 že potekala vrsta dejavnosti, ki bi jih lahko označili kot predpripravo na gibanje. Gotovo bo obdobje šestdesetih let še pred izbruhom študentskih gibanj treba zgodovinarsko še bolj podrobno in distancirano raziskati, saj gre za čas, ko je bila Jugoslavija povsem odprta informacijam iz sveta, mladi ljudje so vse bolj potovali v tujino in dežela je postajala atraktivna turistična destinacija, če niti ne govorim o tem, da je samoupravljanje zbuvalo interes ekonomistov in drugih družboslovcev po svetu. Verjetno pa je kot pogloblitve predpriprave treba šteti posamezna kulturna in umetniška dogajanja (npr. razstavo in razvpiti Katalog grupe OHO), nekatera provokativna literarna dejanja v časopisu Tribuna, pa tudi generacijsko obarvana pisanja v reviji Mladina. Ključni dogodki 1. 1968 so se odvijali 5. junija in v dneh po tem, ko so ljubljanski študentje solidarno demonstrirali v podporo vrstnikom v Beogradu (ob spopadih demonstrantov s policijo). Med drugim so organizirali zborovanje v jedilnici študentskega naselja, ki so se ga udeležili tudi vidni republiški funkcionarji, pri čemer je prevladujoč ton študentskih nastopov mogoče malce poenostavljeno opredeliti kot očitke socializmu, da ni izpolnil svojih obljub.

Poglavitni dosežek slovenskega 1. 1968, razen za socializem ne prav običajnih javnih demonstracij, je treba videti v spremembah, ki so jih uresničili v študentski organizaciji. Vsekakor je bil zanimiv signal izstop slovenske zveze študentov iz jugoslovanske študentske zveze. Ta izstop sicer nikoli ni bil povsem zares

realiziran, vendar je bil to močan signal nezadovoljstva študentov s transmissijsko vlogo organizacije v razmerju z vladajočo Zvezo komunistov. Na drugi strani bi bilo pretirano trditi, da je spričo tega »izstopa« mogoče študentsko gibanje brez ostanka šteti v »osamosvojitveno zgodbo«. Gotovo pa ga je mogoče šteti v slovensko zgodbo demokratizacije družbe. »Izstop« iz Zveze študentov Jugoslavije je bil namreč prvi korak k temeljitemu prestrukturiranju študentske organizacije. Le-ta se je preimenovala v Skupnost študentov, za svoje članice in člane pa je štela vsakogar, ki je imel veljaven indeks, ki ga ob sprejetju na univerzo prejme vsak novi študent. Skupnost študentov je bila po svoji obliki in načinih delovanja, kakršne je postopno razvila v letih, dokler je obstajala (namreč do l. 1974, ko so jo z ukrepi »od zgoraj« inkorporirali v Zvezo socialistične mladine), predhodnica poznejših gibanj civilne družbe v osemdesetih letih.⁷ Najpomembnejši element organiziranosti skupnosti študentov je bila klavzula, ki je omogočala samoorganizacijo študentskih skupin za poljubno javno delovanje. Če se je v letih 1969 in delno še v letu 1970 zdelo, kot da bi gibanje nekoliko zaspalo, pa je treba reči, da so v tem času študentski aktivisti v pogajanjih z oblastmi izposlovali veliko pridobitev, ki so jih nekateri kritiki v lastnih vrstah šteli za »samo sindikalne« in so se nanašale na sistem štipendiranja, izgradnjo študentskih domov ipd.

Po nekoliko bolj umirjenem študijskem letu 1968/1969 se je leta 1970 začelo spet živahno dogajanje, pri čemer se je gibanje v obratu od »sindikalnih« zadev k splošnejšim družbenim in tudi svetovnim problematikam vse bolj politiziralo ter vse bolj odkrito izražalo nezaupanje v vladajoči družbeni sistem. V nekoliko bolj umirjenem intermezzu smo se najbolj aktivni študentje (prevladovali smo kajpak družboslovci in humanisti) dodobra seznanili s študentskimi gibanji po svetu, kar se je pokazalo tudi v tehnikah ter oblikah protestiranja in v drugem ne izključno protestnem delovanju. 15. maja 1970 je okoli 1000 študentov demonstriralo proti ameriški razširitvi vietnamskega spopada na Kambodžo, pri čemer pa je, med drugim, najbolj pomembno dejstvo to, da so se demonstracije končale z razvneto diskusijo v študentskem naselju, kjer se je ost diskusije obrnila k domačim razmeram. Skupina študentov, ki je hotela izrazito angažiranje za nacional(istič)ne cilje, je bila na tem zborovanju zavrnjena, kar je univerzitetni

⁷ Po spominu lahko navedem dejstvo, da so se že na koncu sedemdesetih let na Filozofski fakulteti v Ljubljani, na zborovanju zaradi pritiskov na študentski časopis *Tribuno*, predstavniki deset let mlajše generacije študentov odločili zahtevati vrnitev »lastne organizacije«, kar je bilo eno od prvih dejanj nastajajočih gibanj civilne družbe.

komite Zveze komunistov ocenil pozitivno in tako presodil, da je študentsko gibanje v Ljubljani doseglo »politično zrelost«. Dogodku *Teach-in* novembra 1970 na Filozofski fakulteti, kjer se je kakih 300 navzočih seznanilo z dogajanjem v Beogradu v zvezi s procesom proti Vladimirju Mijanoviću («Vladi Revoluciji» – verjetno še vedno najbolj znanemu študentskemu aktivistu vseh časov na Balkanu), je sledil kulturni maraton z izrecno politično obarvanimi *happenings* in nekonvencionalnimi političnimi diskusijami. Vsa ta delovanja, in tudi nekatera, ki so še sledila, so bila mogoča na podlagi Statuta Skupnosti študentov, ki je omogočal ustanavljanje akcijskih odborov. Po omenjenem *teach-inu* se je sprožila intenzivna dinamika akcij študentskega gibanja, ki je trajala okoli dve leti, pri čemer tako zgoščene študentske družbene, kulturne in politične dejavnosti ni bilo nikoli poprej in tudi ne poslej. Ker v takem zapisu kratko malo ni mogoče omeniti vseh pomembnih akcij, ki so občasno prebijale blokade v takratnih medijih, omenjam predvsem največje.

Vsekakor je bila ena najbolj presenetljivih akcij protest več tisoč študentov 14. aprila 1971 zaradi prometnega hrupa na Aškerčevi ulici, ob kateri še danes stoji več univerzitetnih stavb, še zlasti pa takrat najbolj uporniška Filozofska fakulteta. Protest je pomenil začetek resnega spora z oblastmi, ki so kmalu s svojimi represivnimi policijskimi posegi sprožile še hujše in dolgotrajnejše reakcije študentov. Govorimo predvsem o zasedbi Filozofske fakultete (26. 5.–2. 6. 1971), ki je bila vrhunec vsega slovenskega študentskega gibanja. V dneh zasedbe smo udeleženci »živelu utopijo«, intenzivno smo razpravljali o modelih drugačnega družbenega sožitja, o »odtujenosti« politike, o »zakrneli« ZKJ, o družbenih krivicah in, ne nazadnje, o možnih poteh reforme univerze. To dogajanje je bilo, takrat s prosperiteto liberalnega obdobja jugo-socializma precej umirjenemu prebivalstvu, nekoliko težko dojemljivo. Ne glede na to, da so tudi znotraj gibanja potekale dokaj ostre vnete polemike, da smo se v Ljubljani ukvarjali s takimi vprašanji kot naši vrstniki v Parizu ali v San Franciscu, pa je gotovo mogoče trditi, da je bila s tem dogodkom na dnevni red prihodnosti postavljena demokratizacija. To je seveda pomenilo izziv političnemu monopolu Zveze komunistov. Po koncu zasedbe fakultete, ko je bil objavljen tudi *Manifest zasedene Filozofske fakultete*, se je gibanje nadaljevalo, a njegova množičnost je zlagoma upadala. Nasprotni tok je bila radikalizacija najbolj aktivnih ožjih študentskih skupin, ki se je odrazila v štirih prepovedih študentskega glasila Tribuna. Ta je jeseni 1971

objavila »nezaslišano« kritiko Josipa Broza Tita zaradi njegovega obiska v Iranu, kjer je s trdo roko vladal šah Reza Pahlavi. Zadnja prepoved pa se je nanašala na naslovnico »seksualne številke«, namreč na karikaturu Lenina s stilizirano risbo gole ženske, ki jo je tožilstvo opredelilo za politično pornografijo. Po krajšem delovanju »alternativne univerze« (z začetkom marca 1972), ki je bila akcija v povezavi z drugimi jugoslovanskimi univerzami (zagrebško in beograjsko) ter je, med drugim, premislila in sistematizirala izkušnjo zasedbe, se je študentsko gibanje moralo vse bolj soočiti s krepitvijo partijske vladavine in s politično deliberalizacijo, ki je sledila »nacionalističnim izpadom« na Hrvaškem.

Zadnje dejanje ljubljanskega študentskega gibanja, ki ni zabeleženo v zborniku skupine avtorjev, se je odigralo v povezavi z obračunavanjem s profesorji filozofije in sociologije, ki so se v Zagrebu in Beogradu zbirali okoli takrat svetovno uveljavljene revije *Praxis*. Po zborovanju fakultetnih odborov filozofskih fakultet iz treh mest (Ljubljana, Zagreb, Beograd) konec leta 1973 v prostorih Tribune je bila sprejeta precej kritična Resolucija. Šest sestavljavcev osnutka tega dokumenta (med njimi sva bila iz Ljubljane Vinko Zalar in jaz, med drugimi pa naj omenim zlasti Zorana Djindjića in Lina Veljaka) je bilo končno septembra 1974 obsojenih na 10 mesecev zapora zaradi »sovražne propagande«. Ljubljanski sodniki so pozneje kazen spremenili v pogojno. Hkrati s tem očitveno političnim procesom pa je bilo konec tudi Skupnosti študentov in nastopilo je krajše obdobje v sedemdesetih letih, ki so ga pozneje poimenovali za svinčena leta. Lahko bi rekli, da se je svinec začel topiti že l. 1976, ko je negativna reakcija oblasti na ploščo rockovske skupine Buldožer odprla kulturno polje političnega spopada, v katerem si je vzela besedo rock glasba. Že l. 1977 so dvignili hrup Pankrti in l. 1980 so se začele prve razprave o pomenu civilne družbe – najprej v sekciji za nova družbena gibanja Slovenskega sociološkega društva, kritična publicistika pa je iz Tribune vse bolj prehajala v revijo Mladina.

Sklep

Čeprav ni mogoče brez izzivanja nestrinjanj povsem enoznačno opredeliti slovenskega študentskega gibanja, pa je gotovo, da je bilo to gibanje velika šola družbene akcije in »laboratorij« gibanj civilne družbe, ki so se izoblikovala v osemdesetih letih. Najbrž ni treba posebej poudarjati, da v jedru gibanj v

osemdesetih letih srečamo mnoge aktiviste in teoretike študentskih gibanj. Vsekakor je pomembno tudi to, da je bilo študentsko gibanje prvo množično protestno gibanje v obdobju socializma v Sloveniji. Zato ga torej ni mogoče primerjati s prejšnjimi primeri »disidentstva«. Najpomembnejši tovrstni pojav v Sloveniji se je oblikoval okoli revije Perspektive. Glede na takratno zamolčanost in slabo splošno poznanost idejnih sporov Zveze komunistov s krogom okoli Perspektiv najbrž ni utemeljeno govoriti o kontinuiteti med pisanji v reviji in poznejšimi dogajanja v okviru študentskih gibanj. Je pa prav sodelovanje v študentskem uporih posameznim mladim udeležencem pomenilo spodbudo za odkrivanje te »predzgodovine«. Če je danes spričo trenutne glorifikacije nacionalne osamosvojitve nekoliko potlačen vidik demokratizacije, čeprav je gotovo jasno, da si ene brez druge ni mogoče predstavljati, bo ena od nalog zgodovine v prihodnosti prav ugotavljanje razsežnosti študentskih gibanj, ki so danes zaradi še močno navzočih »privatizacij zgodovine« in hoteno ali nehoteno tendencioznih interpretacij dokaj spregledana in omalovaževana. Petdeseta obletnica je v tem smislu bila, če upoštevamo tudi nekaj resnejše medijske obravnave v polju zgodovinskega spomina, pomembna spodbuda.